

De sovjetiske strafferetts- og straffeprosessreformer.

Av cand. jur. K. ERIKSSEN.

Sovjetisk strafferett har siden revolusjonen gjennomgått en lang og interessant utvikling, preget av, men ikke alltid i takt med, de stadige endringer i de økonomiske og sociale forhold og de skiftende ideologiske faser.

I overensstemmelse med marxismens lære om retten som en overbygning over de bestående eiendomsforhold ble all tsaristisk rett opphevet like etter revolusjonen og det ble overlatt dommerne i »revolusjonsdomstolene« å dømme etter sin »revolusjonære rettsbevissthet«.

Allerede i desember 1919 fikk man imidlertid de første lovregler på strafferettens område, nemlig de »Ledende prinsipper for RSFSR's strafferett« som satte seg som mål »å beskytte interessene til arbeidermassene, som under proletariatets diktatur i overgangstiden fra kapitalisme til kommunisme har organisert seg som den herskende klasse«. I juni 1922 kom den sovjetrussiske strafferettslovbok som foruten en alminnelig del som reviderte prinsippene av 1919, også for første gang siden revolusjonen inneholdt en spesiell del med et forbrytelsesregister. Den 31. oktober 1924 kom endelig »De grunnleggende prinsipper for Sovjet-Samveldets og enkeltrepublikkenes strafferettslovgivning« som har vært i kraft til nå. På grunnlag av denne rammelov ble det siden vedtatt straffelover i enkeltrepublikkene med både en alminnelig og en spesiell del. Den viktigste av disse straffelovene, RSFSR's, som forøvrig også gjelder i 5 andre republikker, ble vedtatt 1. oktober 1926.

Også prinsippene av 1924 og de straffelover som bygger på dem er stekt preget av de urolige forhold i landet. Vel var borgerkrigen slutt, men kampen mot »klassefiendene« og de »kontrarevolusjonære« fortsatte med uforminset styrke, og de nye makthavere betraktet nettopp rettsapparatet og straffelovene som sitt viktigste våpen i denne kampen. Prinsippene sier selv i artikkel 2 at det er de forbrytelser som er rettet mot det sovjetiske statssystem som er de aller farligste, og straffelovene ble med hensikt formulert slik at dommeren i praksis kunne ilegge straff for enhver handling han fant »samfunnsskadelig«. Samtidig innskrenket straffeprosesslovene tiltaltes rett til forsvar til et minimum.

De »tradisjonelle« forbrytelser kom under disse forhold, som rimelig kan være, mer i bakgrunnen. Dette hadde også en annen årsak, nemlig de revolusjonæres overbevisning om at disse forbrytelser skyldtes det kapitalistiske samfunns fattigdom og so-

siale urettferdighet og at de derfor ville forsvinne etterhvert som samfunnet utviklet seg i kommunistisk retning.

Etterhvert som revolusjonen og borgerkrigen kom mer på avstand vokste imidlertid misnøyen med den herskende rettsusikkerhet. I begynnelsen av 30-årene ble det fra fremtredende juristers side gjort flere forsøk på å få gjennomført reformer, men de ble stoppet av de store utrenskninger. I de første etterkrigsårene forsøkte de igjen, men diskusjonen stilnet av allerede i 1948—49.

Etter Stalins død i 1953 ble det erklært at det skulle utarbeides nye straffelover innen seks måneder, men først etter den 20. partikongress i februar 1956 ble det fart i arbeidet. Utkast til nye prinsipper for strafferettslovgivningen og straffeprosesslovgivningen ble offentliggjort i juni 1958 og ble omfattet med voldsom interesse av jurister over hele landet; bare i tidsskriftet »Den sovjetiske stat og rett« ble det trykt over 30 artikler med kommentarer til utkastene. I julen ifjor la så regjeringen frem sine lovforslag til reformer på strafferettens område, i alt åtte, som ble vedtatt av det Høyeste Sovjet 25. desember 1958. De viktigste reformene finnes i »Prinsippene for Sovjet-Samveldets og enkeltrepublikkenes straffelovgivning« og i »Prinsippene for Sovjet-Samveldets og enkeltrepublikkenes strafferettspleie« som begge avløser de tilsvarende »grunnleggende prinsipper« av 1924 og som skal legges til grunn ved utarbeidelsen av enkeltrepublikkenes straffelover og straffeprosesslover. Av de øvrige lover som ble vedtatt nevnes »Lov om straffansvar for statsforbrytelser« og »Lov om straffansvar for militære forbrytelser« som er straffelover med vanlige beskrivelser av forbrytelseskategoriene og som skal gjelde for hele landet.

Jeg skal her først gjennomgå de viktigste bestemmelsene i »Prinsippene for Sovjet-Samveldets og enkeltrepublikkenes straffelovgivning« og de endringer som er gjort i prinsippene av 1924.

Prinsippene innledes med en angivelse av strafferettslovgivningens oppgaver (artikkel 1, første ledd):

»Strafferettslovgivningen i Sovjet-Samveldet og enkeltrepublikkene har til oppgave å beskytte det sovjetiske samfunns- og statsystem, sosialistisk eiendom, borgernes person og rettigheter og hele den sosialistiske rettsorden mot forbryterske overgrep«.

I prinsippene av 1924 het det at straffelovgivningens oppgave var »å beskytte arbeiderstaten mot samfunnsfarlige handlinger, som undergraver arbeidermakten eller krenker den rettsorden den har fastsatt«. Den nye formulering er som det vil sees, meget utførligere og tar sikte på å beskytte et videre spektrum av interesser. Viktig er det at *individet* har fått en mer fremtredende plass i bildet; både borgernes person og rettigheter er blant de interesser som skal beskyttes.

Artikkel 7, som definerer forbrytelsesbegrepet, har en oppregning som er noe anderledes:

»En forbrytelse er en i straffeloven beskrevet samfunnsfarlig handling (handling eller unnlatelse) som krenker det sovjetiske samfunns- eller statssystem, det sosialistiske økonomiske system, sosialistisk eiendom, individet, borgernes politiske, arbeids-, eiendoms-, og andre rettigheter og likeledes i straffeloven beskrevne samfunnsfarlige handlinger som krenker den sosialistiske rettsorden«.

I artikkel 1, annet ledd, heter det at Sovjet-Samveldets og enkeltrepublikkenes straffelovgivning skal definere *hvilke* samfunnsfarlige handlinger som er forbryterske og fastsette den straff som kommer til anvendelse på de personer som begår en forbrytelse.

Denne bestemmelse er en av de viktigste reformer i det nye lovverk idet den tar sikte på å gjøre slutt på den adgang sovjetiske dommere hittil har hatt til, i henhold til artikkel 3, tredje ledd i prinsippene av 1924, å idømme straff ved analogisk anvendelse av et straffebed:

»Hvis en samfunnsfarlig handling ikke er direkte bestemt i straffeloven, kan retten bestemme hjemmelen og grensene for ansvaret og likeledes de sosiale beskyttelsestiltak, ved analogisk anvendelse av de artikler i straffeloven som omhandler de forbrytelser som etter sin alvorlighet og art ligner mest«.

Denne bestemmelse sammenholdt med straffelovenes lite uttømmende forbrytelsesregister og upresise formuleringer ga i virkeligheten dommeren adgang til å ilegge straff for enhver handling som etter hans oppfatning måtte betegnes som »samfunnsfarlig« og førte ofte til, hvilket nå også bekreftes av mer åpenhjertige jurister, en rent grotesk vilkårlighet.

Analogiparagrafen ble allerede i begynnelsen av 1930-årene utsett for sterk kritikk og Høyesterett gjorde den gang forsøk på å begrense den utstrakte anvendelse den hadde fått, men under Vysjinskijs innflytelse kom den igjen til heder og verdighet. Under de siste års diskusjoner om strafferettsreformene synes det å ha rådet full enighet om at bestemmelsen måtte oppheves.

Det har vært de sovjetiske jurister meget om å gjøre å få slått uttrykkelig fast at det ikke lenger er tillatt å anvende straffeloven analogisk, og dette fremgår derfor også av andre artikler i prinsippene, f. eks. av den ovenfor nevnte artikkel 7 hvor det under definisjonen av en forbrytelse er uttrykkelig sagt at det må være »en i straffeloven beskrevet« samfunnsfarlig handling.

Også artikkel 3 i de nye prinsipper inneholder viktige reformer:

»Bare de personer som er skyldige i forøvelsen av en forbrytelse, det vil si som forsettlig eller uaktsomt har forøvet en i

straffeloven beskrevet samfunnsfarlig handling, er undergitt straffansvar og straff.

Straff kan bare ilegges ved avgjørelse av en domstol«.

Denne artikkel slår fast to viktige prinsipper:

1) Bare de personer som er *skyldige i forøvelse av en forbrytelse* kan straffes.

Dette innebærer for det første at man ikke lenger kan straffe den skyldiges *slektninger*. Man vil derfor for fremtiden ikke kunne gjøre bruk av bestemmelser av den type som i artikkel 1, annet ledd i den tidligere lov om statsforbrytelser, hvoretter slektningene til en soldat som flyktet til utlandet samt personer som han bodde sammen med eller hadde i sitt underhold på det tidspunkt flukten fant sted, kunne dømmes til deportasjon til de fjerne områder av Sibir for et tidsrom av 5 år, selv om de ikke kjente til den planlagte flukt.

For det annet innebærer bestemmelsen at ingen kan straffes uten å ha begått en *konkret* forbrytelse. Tidligere hadde man adgang til å gripe inn overfor personer som rent generelt ble ansett som »samfunnsfarlige«. I artikkel 22 i prinsippene av 1924 het det således, at domstolen kan deportere eller forby adgang til bestemte steder »personer som erklæres for samfunnsfarlige på grunn av sin forbryterske virksomhet eller på grunn av sine forbindelser med et forbryterisk miljø . . . uavhengig av om de trekkes til rettslig ansvar for forøvelse av en bestemt forbrytelse«.

2) Straff kan bare ilegges av en *domstol*. Dette prinsipp blir av sovjetiske jurister ansett for å være et av de viktigste tiltak for å styrke »den sosialistiske legalitet«, idet en av hovedgrunnene til den tidligere rettsusikkerhet var den rett politiet (bestemte komiteer under innenriksministeriet) hadde til å deportere eller sende til arbeidsleir for et tidsrom av inntil 5 år, personer som det anså for å være samfunnsfarlige. Denne rett for politiet til å ilegge straff ved administrativ forføyning, som var hjemlet i regjeringsdekret av 5. november 1934, ble opphevet i september 1953 og de sovjetiske jurister har ved å ta inn et uttrykkelig forbud i loven villet gardere seg mot en tilbakevenden til den tidligere tilstand.

Artikkel 6 om straffelovens herredømme i tiden gir samme regel som norsk rett, nemlig at straffelover ikke har tilbakevirkende kraft medmindre de opphever eller nedsetter straffen for vedkommende handling. Dette prinsipp har ikke tidligere vært fastslått i sovjetisk rett og i flere straffskjerpene lover fra 1920-årene er det uttrykkelig sagt, at de har tilbakevirkende kraft.

Ifølge artikkel 10 i de nye prinsipper er den strafferettslige lavalder satt til 16 år, men til 14 år når det gjelder bl. a. drap,

forsettlig legemsfornærmelse, voldtekt, ran, tyveri, ondartet hooliganisme og forsettlig ødeleggelse eller beskadigelse av eiendom. Ifølge prinsippene av 1924 var den strafferettslige lavalder 14 år, men ved en forordning av 7. april 1935 ble den senket til 12 år for visse grove forbrytelser »for hurtigst mulig å likvidere forbrytelser blant ungdom«.

For personer under 18 år kan domstolen dersom det dreier seg om forbrytelser som ikke utgjør noen stor fare for samfunnet, anvende tvangsforanstaltninger som ikke er straff. Hva disse tvangsforanstaltninger kan gå ut på skal fastsettes i enkeltrepublikkenes lover.

I artikkel 20 gjør lovgiveren rede for straffens formål:

»Straff er ikke bare gjengjeldelse for en begått forbrytelse, men har også til formål å forbedre og omskolere de dømte i en ånd av ærlig forhold til arbeidet, nøyaktig oppfyllelse av lovene, høyaktelse av reglene for det sosialistiske samkvem og likeledes å advare såvel de dømte som andre personer mot begåelse av nye forbrytelser«.

I prinsippene av 1924 er det uttrykkelig sagt at sovjetisk straffelovgivning ikke setter seg som oppgave å tukte eller gjengjelde. Det må derfor være fullt ut tilsiktet når den nye artikkel er slik formulert at gjengjeldelsen likevel fremtrer som straffens hovedformål — dette så meget mer som den likelydende formulering i det utkast som ble offentliggjort i juni 1958 ble utsatt for kritikk nettopp på dette grunnlag.

I artikkel 21 er det oppregnet syv *hovedstraffer*:

- 1) Frihetsberøvelse
- 2) Deportasjon (ssylka)
- 3) Forvisning (vysylka)
- 4) Forbedringsarbeid uten frihetsberøvelse
- 5) Tap av rettigheten til å inneha bestemte stillinger eller utøve bestemte virksomheter
- 6) Bøter
- 7) Offentlig irettesettelse.

For personer i militærtjeneste kan dessuten kommandering til straffebataljon anvendes som straff.

Som *tilleggsstraff* kan anvendes konfiskasjon av eiendom og berøvelse av militær eller annen særlig rang. De under 2, 3, 5 og 6 nevnte hovedstraffer kan dessuten anvendes også som tilleggsstraff.

Prinsippene av 1924 regnet opp i alt 13 forskjellige »sosiale beskyttelsestiltak«. Blant de straffarter som er bortfalt er også den som i 1924 ble regnet som den strengeste av de alminnelige straffer: å bli erklært for arbeiderfiende med tap av statsborgerskap og forvisning for alltid. Også landsforvisning for et visst tidsrom er bortfalt som straff. Rettighetstapene er innskrenket til

tap av rett til å inneha bestemte stillinger eller utøve bestemte virksomheter; tap av rett til pensjon og tap av stemmerett kan således ikke lenger idømmes som straff.

Som tidligere er det adgang til for enkeltrepublikkene å fastsette også andre straffarter som imidlertid må være i overensstemmelse med de vedtatte prinsipper.

Ifølge artikkel 22 kan, som en eksepsjonell straff, dødsstraff anvendes for forræderi, spionasje, sabotasje, terroristiske handlinger, handttdvirksomhet og drap under skjerpene omstendigheter. Dødsstraff kan dog ikke anvendes på personer under 18 år og på gravide kvinner.

Dødsstraffen var allerede i prinsippene av 1924 skilt ut fra de øvrige straffarter og betegnet som en eksepsjonell straff som bare skulle anvendes midlertidig »fra nå inntil dens fullstendige avskaffelse«. Den ble som en vil huske opphevet i 1947, men gjeninnført i 1950 for forræderi, spionasje og sabotasje og fra 1954 også for drap under skjerpene omstendigheter, en adgang domstolene synes å ha gjort utstrakt bruk av. Under den diskusjon som har vært ført synes ingen å ha tatt til orde for avskaffelse av dødsstraffen på det nåværende tidspunkt.

Om de enkelte straffarter kan nevnes:

Frihetsberøvelse består i opphold i fengsel eller i forbedringsarbeidsleir. (I prinsippene av 1924 het det »i arbeidsleir i de fjerne strøk av Sovjet-Samveldet«. Dette er nå strøket.) Unge lovbrytere skal sendes til særlige arbeidskolonier for ungdom.

Frihetsberøvelse kan idømmes for et tidsrom av høyst 10 år, men for særlig grove forbrytelser og for særlig farlige tilbakefallsforbrytere for et tidsrom av inntil 15 år. Som nevnt ovenfor kan imidlertid tiltalte idømmes inntil 5 års deportering som tilleggsstraff.

Prinsippene av 1924 fastsatte 10 år som maksimumsstraff, senere ble imidlertid grensen forhøyet til 25 år for enkelte grovere forbrytelser. Under diskusjonene understreket enkelte at de meget lange fengselsstraffer ikke oppfyller sin forbedrende oppgave og at man burde vende tilbake til den 10-årige maksimumsstraff som gjaldt i Lenins tid. Andre, som la særlig vekt på skjerpelse av kampen mot forbryterønden ønsket å beholde adgangen til å idømme 25 års frihetsberøvelse. Den nye regel må sees som et kompromiss mellom disse to retninger.

Det er vanskelig å si om nedsettelsen av maksimumsstraffene vil føre til en generell nedsettelse av straffen for de enkelte forbrytelser. Dette vil man først få rede på når enkeltrepublikkenes nye straffelovbøker blir vedtatt. For enkelte forbrytelsers vedkommende synes det å være meningen å *skjerpe* straffene, dette gjelder f. eks. hooliganisme og forbrytelser mot liv og helbred som begge har vist tegn til å øke. Det synes også å være på det rene at straffen for tilbakefallsforbrytere vil bli skjerpet kraftig.

Under debatten gikk enkelte jurister inn for at frihetsberøvelse ikke skulle kunne idømmes for et kortere tidsrom enn 1 år. Begrunnelsen var dels at frihetsstraff virker ødeleggende på den straffeltes omdømme og derfor ikke bør anvendes for mindre forbrytelser og dels at de korte fengselsstraffer ikke har noen oppdragende virkning. Noen slik nedre grense er imidlertid ikke kommet med i loven.

Deportasjon består i at vedkommende fjernes fra sitt bosted og forpliktes til å bo og arbeide på et bestemt sted. *Forvisning* består i at vedkommende fjernes fra sitt bosted og forbyes adgang til bestemte steder. De områder man kan forbyes adgang til kan være meget store, f. eks. et eller flere fylker eller endog hele republikker. Deportasjon og forvisning kan idømmes for et tidsrom av inntil 5 år, mot tidligere 10 år.

Enkelte jurister har ytret tvil om hensiktsmessigheten av disse straffarter. Særlig sterk har kritikken vært mot anvendelse av deportasjon og forvisning som *tilleggsstraff* ut fra den betraktning at det vil kunne vanskeliggjøre den dømtes tilbakeføring til samfunnet om man hindrer ham i å vende tilbake til sin familie og sitt miljø etter utsonet fengselsstraff. Disse straffarter har imidlertid lang tradisjon i Sovjet-Samveldet og det synes ikke å ha vært på tale å avskaffe dem denne gang.

Forbedringsarbeid uten frihetsberøvelse består i at den dømte tilpliktes å ta et bestemt arbeid i det område hvor han bor, gjerne på sitt faste arbeidssted. Inntil 20% av lønnen kan etter rettens bestemmelse tilfalle staten, og instituttet synes å virke på samme måte som et dagsbotsystem.

Om *bøter* heter det at deres størrelse fastsettes under hensyntagen til forbrytelsens alvorlighet og den skyldiges formuesforhold. Bøter kan ikke omgjøres til fengselsstraff.

Offentlig irettesettelse består i en av retten offentlig uttalt irettesettelse som om nødvendig bringes almenheten til kunnskap gjennom pressen eller på annen måte.

Artikkel 32 omhandler de grunnleggende prinsipper for straffutmålingen:

»Ved fastsettelse av straffen skal domstolen, ledet av den sosialistiske rettsbevissthet, ta i betraktning den begåtte forbrytelses karakter og grad av samfunnsfarlighet, den skyldiges karakter og formildende og skjerpene omstendigheter«.

På samme måte som ved de nye bestemmelser om straffens og straffelovgivningens formål, merker man også her at det er et mere nyansert syn som er kommet til uttrykk enn i prinsippene av 1924 hvor det het at retten ved fastsettelsen av straffen fremfor alt skulle legge vekt på forbrytelsens samfunnsfarlighet.

De eksisterende regler om løslatelse på prøve før tiden har lenge vært gjenstand for kritikk idet et omregningssystem fra

straffedager til arbeidsdager har gjort det mulig for iallfall de mest arbeidsføre av de dømte å oppnå løslatelse etter å ha sonet bare en ubetydelig del av straffen.

Den dømte hadde *krav* på å bli frigitt når han hadde opptjent straffetiden og noen vurdering av hans forbedring kunne derfor ikke foretas.

Artikkel 44 i prinsippene inneholder de nye reglene om løslatelse. Det heter her at retten kan løslate den dømte på prøve dersom han har bevist sin forbedring ved eksemplarisk oppførsel og ærlig forhold til arbeidet. Slik løslatelse kan imidlertid ikke finne sted før minst halve straffetiden er gått og for personer som er dømt for særlig farlige statsforbrytelser og enkelte andre alvorlige forbrytelser, ikke før to tredjedeler av straffetiden er gått. Særlig farlige tilbakefallsforbrytere kan overhodet ikke løslates før straffetidens utløp.

En merker seg at det nå bare er *retten* og ikke ledelsen for fengselet eller arbeidsleiren som kan løslate den dømte før tiden.

Et annet poeng ved de nye bestemmelsene om løslatelse før tiden er at de i en viss utstrekning kommer til å nøytralisere reduksjonen av maksimumsstraffene og en eventuell reduksjon av straffesatsene i sin alminnelighet.

Også de nye »Prinsipper for Sovjet-Samveldets og enkeltrepublikkenes strafferettspleie« inneholder viktige reformer som tar sikte på å styrke tiltaltes stilling. Lovendringene er ikke så omfattende som for straffelovens vedkommende; viktigere er imidlertid den vilje til å gjennomføre bestemmelsene i praksis som ble lagt for dagen under diskusjonen.

Artikkel 2 gjør rede for strafferettspleiens formål:

»Den sovjetiske strafferettspleies formål er hurtig og full oppklaring av forbrytelser, avsløring av de skyldige og sikring av riktig anvendelse av loven, slik at enhver som begår en forbrytelse blir underkastet rettferdig straff og ikke én uskyldig blir trukket til strafferettslig ansvar og dømt«.

Prinsippene av 1924 hadde ingen formålsparagraf; en lærebok i straffeprosess sier imidlertid at »hele straffeprosessens formål er å styrke den sosialistiske stat«.

Under diskusjonene gikk enkelte jurister sterkt inn for at det skulle sies uttrykkelig at strafferettspleiens formål er å fastslå sannheten; andre ville ha med at formålet er å beskytte tiltaltes rettigheter — synspunkter som er meget forståelige på bakgrunn av de tidligere utglidninger. Artikkelen synes imidlertid å ha fått en tilfredsstillende formulering.

Artikkel 9 bestemmer at straffesaker i alle retter (også Høyesterett) skal behandles av både fagdommere og legdommere); i første instans av én fagdommer og to legdommere, og at legdommerne skal delta på like fot med fagdommeren i avgjørelsen av

alle spørsmål som oppstår under behandlingen av saken og ved fastsettelse av dommen. Dette er den ordning som i prinsippet har gjeldt siden 1922. En del unntaksbestemmelser som tillot fagdommerne i særlige tilfelle å avgjøre straffesaken alene er nå blitt opphevet. Under diskusjonene gikk enkelte jurister inn for at antall legdommere skulle økes til 4 eller 6, iallfall i saker angående alvorligere forbrytelser, og at legdommerne i disse saker skulle ha eksklusiv kompetanse til å avgjøre skyldspørsmålet. Tilhengerne av jury argumenterte bl. a. med at en slik ordning ville øke folkets deltagelse i strafferettspleien og samtidig gi større sikkerhet for en riktig avgjørelse. De klarte imidlertid ikke å få den bestående tilstand endret, selv om motstanderne vesentlig førte formalistiske argumenter i marken.

I artikkel 10 er det gitt bestemmelser om dommernes uavhengighet:

»Fagdommere og legdommere i straffesaker er uavhengige og bare underlagt loven. De avgjør straffesaken på grunnlag av loven, i samsvar med den sosialistiske rettsbevissthet, under forhold som utelukker utenforståendes innflytelse på dommerne«.

Bestemmelser om at dommerne er uavhengige finnes også i artikkel 112 i grunnloven av 1936, hvilket imidlertid ikke har vært til hinder for at partifunksjonærer og tjenestemenn fra administrasjonen stadig har blandet seg inn i domstolenes behandling av konkrete saker. Denne praksis, som ifølge tidsskriftet »Partilivet« »fratar domstolene deres uavhengighet, avler uansvarlighet i dem, svekker deres autoritet, forvirrer dommerne og tvinger dem til å ta ulovlige avgjørelser«, blir nå kraftig fordømt, og det blir gitt uttrykk for at slik innblanding ikke mer må tillates.

I artikkel 13 er det uttrykkelig sagt at tiltalte har rett til forsvar. Dette står også i grunnlovens artikkel 111, men var ikke tatt med i prinsippene av 1924 eller i noen av enkeltrepublikkenes straffeprocesslover.

Viktigere enn programklæringen i artikkel 13, er oppregningen i artikkel 21 av tiltaltes rettigheter som består i bl. a. rett til å vite hva han er anklaget for, rett til å gjøre seg kjent med alt materiale i saken etter at forundersøkelsen er avsluttet, rett til å delta i rettsforhandlingene i første instans og rett til å appellere. I enkelte saker var tiltalte tidligere uttrykkelig forholdt en rekke av disse rettigheter. Ifølge lov av 1. december 1934 med senere tillegg om behandling av saker angående terroristiske handlinger (lex Kirov) ble således tiltalebeslutningen meddelt tiltalte først dagen før rettsforhandlingenes begynnelse, tiltalte hadde ikke rett til å være til stede under rettsforhandlingene og dommen var inappellabel. Denne loven ble opphevet i 1956.

Artikkel 22 inneholder bestemmelser om forsvarerens deltagelse i strafferettspleien:

»Forsvareren tillates å delta i saken fra det øyeblikk tiltalte mottar erklæring om at forundersøkelsen er avsluttet og hele sakens materiale legges frem for ham til gjennomgåelse.

I saker angående forbrytelser begått av mindreårige eller av personer som på grunn av fysiske eller psykiske mangler ikke selv er i stand til å hevde sin rett til forsvar, tillates forsvareren å delta i saken fra det øyeblikk anklagen fremsettes«.

Den nye ordning innebærer et betydelig fremskritt i forhold til den tidligere som er fastsatt i artikkel 18 i prinsippene av 1924 og hvoretter forsvareren bare har anledning til å delta under selve hovedforhandlingen.

Spørsmålet om fra hvilket tidspunkt forsvareren skal gis anledning til å delta var et av de store stridsspørsmål under diskusjonen. Alle var enige om at forsvarerens adgang til å delta i saken måtte utvides. Enkelte gikk imidlertid sterkt inn for at han måtte gis anledning til å delta fra det øyeblikk anklagen blir reist, mens andre fremholdt at dette bare ville sinke forundersøkelsen unødigg og kanskje også hindre påtalemyndigheten i dens arbeid og at tiltalte forøvrig ikke ville ha behov for juridisk hjelp før forundersøkelsen er avsluttet.

Artikkel 23 regner opp forsvarerens rettigheter som består i bl. a. rett til å møte tiltalte, til å gjøre seg kjent med sakens materiale, fremlegge bevis, delta i rettsforhandlingene og fremsette klager over undersøkelsesdommerens, påtalemyndighetens og domstolens handlinger og avgjørelser. Med undersøkelsesdommerens samtykke kan forsvareren videre være til stede under forhør av tiltalte og ved andre rettergangsskritt som foretas etter anmodning fra anklagede eller forsvareren.

Gjenstand for strid var også spørsmålet om hvorvidt det burde tas inn i loven en uttrykkelig bestemmelse om at tiltalte ansees uskyldig inntil det motsatte er fastsatt ved endelig dom. Denne strid må sees på bakgrunn av den avgjørende innflytelse påtalemyndigheten i praksis har på sakens utfall. På samme måte som i Norge plikter påtalemyndigheten å sørge for sakens opplysning i enhver henseende og skal bare reise tiltale i de tilfelle den er overbevist om siktedes skyld. Dette har under de rådende forhold ført til at mange sovjetiske dommere, etter hva de selv innrømmer, har hatt en tendens til å anse tiltalte skyldig såfremt han ikke selv klarte å overbevise dem om det motsatte. En rekke jurister fremholdt derfor, at det både rettslig og politisk var av den aller største betydning at prinsippet om at tiltalte presumeres å være uskyldig ble uttrykkelig formulert i loven. Flertallet i lovkomitéen fant imidlertid at en slik bestemmelse ville kunne hindre påtalemyndigheten, som jo bare skal reise sak når den er overbevist om anklagedes skyld, i dens anstrengelser for å trekke enhver forbryter for retten og har derfor unngått en uttrykkelig formulering av prinsippet. Istedenfor heter det i artikkel 14,

annet ledd, at »domstolen, påtalemyndigheten, undersøkelsesdommeren og personer som utfører etterforskningen ikke har rett til å legge bevisbyrden på den anklagede«.

Bestemmelsen innebærer et visst fremskritt i forhold til den hittil rådende praksis forsåvidt som den tar sikte på å hindre at dommerne legger bevisbyrden på tiltalte, men den synes svært forsiktig formulert. Utkastet av juni 1958 gikk lenger og påla uttrykkelig påtalemyndigheten å bevise tiltaltes skyld samtidig som det inneholdt en bestemmelse om at fellende dom bare kunne avsies hvis tiltaltes skyld var bevist utover enhver rimelig tvil og at dommen ikke kunne baseres på indisier.

Artikkel 17 gir følgende regel om bevisvurderingen:

»Domstolen, påtalemyndigheten, undersøkelsesdommeren og personer som utfører etterforskning skal, ledet av loven og den sosialistiske rettsbevissthet, vurdere bevisene etter sin indre overbevisning, grunnlagt på en allsidig, full og objektiv prøvelse av alle sakens omstendigheter i sin helhet.

Intet bevis har for domstolen, påtalemyndigheten, dommerne eller personer som utfører etterforskning, en på forhånd fastlagt kraft.«

Bestemmelsens siste ledd er nytt og har særlig betydning for spørsmålet om *tilståelsens* bevisverdi. Vysjinskij hevdet som kjent at tilståelse, særlig i saker angående kontrarevolusjonær virksomhet, måtte tillegges avgjørende vekt. Under Vysjinskijs innflytelse slo denne lære igjennom i praksis og førte også til at påtalemyndigheten satte alt inn på å få anklagede til å tilstå — med lovlige eller ulovlige midler. Som en forståelig reaksjon mot de rekker av saker som tidligere er blitt avgjort ene og alene på grunnlag av tiltaltes ved tvang og press oppnådde tilståelse, gikk en del jurister til den motsatte ytterlighet og fremholdt at tilståelse burde utelukkes som bevis eller bare tillegges sekundær vekt. Lovens ordning synes imidlertid å være fullt tilfredsstillende: tilståelse stilles på like fot med andre bevis og må vurderes sammen med de øvrige omstendigheter i saken. I artikkel 14, siste ledd, er det dessuten satt forbud mot at tiltaltes forklaring søkes oppnådd ved anvendelse av tvang, trusler eller andre ulovlige midler.

Ifølge artikkel 28 skal det i saker angående militære og statsforbrytelser og likeledes angående andre forbrytelser som det senere skal settes opp en fortegnelse over, foretas forundersøkelse. Forundersøkelsen skal foregå under ledelse av en undersøkelsesdommer som er ansatt ved påtalemyndighetens etterforskningsavdeling. I saker angående enkelte statsforbrytelser skal undersøkelsene ledes av undersøkelsesdommere som er knyttet til organene for statens sikkerhet. De fleste jurister synes å mene at denne ordning gir større sikkerhet mot vilkårlighet enn om undersøkelsen skulle foretas av politiet. Ifølge artikkel 29 skal

imidlertid politiet og andre institusjoner som ved lov har fått fullmakt til det, foreta nødvendige skritt for å avsløre forbrytelser og finne de skyldige. I de tilfeller hvor forundersøkelse ikke er nødvendig vil politiets materiale, etter at det er godkjent av påtalemyndigheten, danne grunnlaget for sakens behandling i retten.

Fornærmede er i de nye prinsipper innrømmet en meget vid adgang til å delta aktivt i straffesaken. Ifølge artikkel 24 har han rett til å fremlegge bevis, til å gjøre seg kjent med sakens materiale, til å delta i granskningen av bevisene under den rettslige undersøkelse, fremføre klage over undersøkelsesdommerens, statsadvokatens og domstolens handlinger og likeledes fremføre klage over dommen og andre av domstolens beslutninger. Fornærmede har derimot ingen innflytelse på spørsmålet om tiltale skal reises eller ikke. Bestemmelsene om fornærmedes aktive deltakelse i straffesaken er nye og blir forklart som en utvidet beskyttelse av borgernes person og rettigheter.

Av andre bestemmelser kan nevnes artikkel 3 hvoretter påtalemyndigheten har plikt til å reise sak i ethvert tilfelle hvor en forbrytelse er oppdaget (legalitetsprinsippet), artikkel 6 hvor-etter ingen kan underkastes arrest uten etter beslutning av en domstol eller med statsadvokatens samtykke, artikkel 12 som bestemmer at rettsforhandlingene er offentlige, og artikkel 37 som fastslår bevisumiddelbarhet og muntlighet.

Ved de reformer som er gjennomført i de nye prinsipper for strafferettslovgivningen og strafferettspleien har sovjetisk strafferett tatt et langt skritt i retning av tradisjonell vesteuropeisk rettsoppfatning. I hvilken utstrekning de nye bestemmelser, som teknisk sett synes stort sett tilfredsstillende, vil bli etterlevd i praksis, kan bare tiden vise. Mange tilvante forestillinger må brytes før bestemmelsene kan bli fullt effektive — hos politiet og påtalemyndigheten som ikke er vant til begrensninger i sin kompetanse, hos dommerne som er vant til å følge påtalemyndigheten og kanskje fremfor alt hos folket selv som gjennom lang tid har vært vant til å betrakte seg som rettsløse. En positiv faktor er de sovjetiske rettsvitenskapsmenn under hvis press de nye regler er blitt til og som gjennom sine innlegg i debatten gir håp om at det under stabile indre og ytre forhold kan vokse frem en virkelig rettskultur som kan legge grunnlaget for en utvikling henimot en rettsstat.

Skulle en slik rettskultur *ikke* vokse frem kan man imidlertid ikke se bort fra den mulighet at loven under ustabile forhold igjen vil kunne bli gitt en vilkårlig fortolkning og brukt til politisk forfølgelse. Særlig betenkelig under slike forhold er de strafferettslige *standarder* som det ennå finnes forholdsvis mange av i sovjetisk strafferett. Særlig kan nevnes artikkel 6 i den nye lov om straffansvar for statsforbrytelser hvor det er satt straff for »handling eller unnlattelse som tar sikte på å undergrave

industrien, transportvesenet, landbruket, pengesystemet, handelen eller andre grener av næringslivet og likeledes stats- eller samfunnsorganers virksomhet, når formålet er å svekke den sovjetiske stat«. Det var i henhold til den tilsvarende bestemmelse i prinsippene av 1924 at en rekke industriledere og utenlandske spesialister ble dømt under utrenskningene i 1930-årene. (Etter den nye lov kan det imidlertid bare idømmes fengselsstraff fra 8 til 15 år for disse forbrytelser, ikke dødsstraff som tidligere.)

En bestemmelse som også kan gis mer eller mindre vid anvendelse er artikkel 7 i samme lov som setter straff for agitasjon eller propaganda, som drives i den hensikt å undergrave eller svekke sovjet-makten, ... spredning i samme hensikt av oppdiktete bakvaskelser som bringer det sovjetiske stats- eller samfunnsystem i miskreditt og likeledes spredning, fremstilling eller oppbevaring i samme hensikt av litteratur av et slikt innhold«.

Et annet fenomen som kan komme til å gå på tvers av en utvikling mot større rettssikkerhet bør også nevnes, nemlig den overføring av enkelte statsfunksjoner til såkalte samfunnsorganer, som særlig har skutt fart den siste tid i samsvar med den nåværende ideologiske fase hvor det legges en viss vekt på å bekrefte i praksis teorien om statens hendøen i et kommunistisk samfunn. På strafferettens område har dette ført til opprettelse av to dømmende samfunnsorganer, »kameratdomstolene« og »borgerforsamlingene« og et rettshåndhevende organ »folkeavdelingene«.

»Kameratdomstoler« finnes på de fleste fabrikker og kollektivbruk og består av et lite antall medlemmer som er valgt av de ansatte. Ifølge statuttene, som nå er over 25 år gamle, kan kameratdomstolene bare behandle saker angående brudd på arbeidsdisiplinen og deres eneste reaksjonsmidler er *advansel* og *offentlig irettesettelse*. Sammen med fagforeningsavdelingen ved fabrikkene kan de dessuten pålegge synderen trekk i lønn eller endog avskjedige ham. Kameratdomstolene synes hittil å ha ført en noe ubemerket tilværelse, men er nå trukket frem i lyset i forbindelse med den nye ideologiske fase, og i den diskusjon som pågår om revisjon av statuttene synes flertallet å gå inn for at kameratdomstolenes kompetanse bør utvides til også å omfatte saker angående bl. a. drukkenskap, svartebørs i mindre målestokk, bråkmakeri, småtyverier, legemsfornærmelser og æreskrenkelser, samtidig som de i disse tilfeller gis rett til å ilegge bøter inntil et bestemt beløp. (Enkelte foreslår forøvrig at kameratdomstolene også bør gis en viss sivilrettslig kompetanse, f. eks. til å avgjøre formueskrav inntil en verdi av 200 rubler.)

Mer betenkelig er de såkalte »borgerforsamlinger«. Ifølge et utkast til »Lov om forsterket kamp mot samfunnsfiendtlige og parasittiske elementer« som ble offentliggjort i alle enkeltrepublikkene i løpet av våren og høsten 1957, skal forsamlinger av

voksne borgere som bor i samme gate eller i samme hus hvis det bor over 100 voksne personer der, etter innkalling av gatekomitéen eller husadministrasjonen, kunne fatte beslutning om deportasjon for et tidsrom av fra 2 til 5 år av personer som fører en samfunnsfiendtlig tilværelse eller lever av inntekter de ikke har arbeidet for. Det alminnelige prinsipp er stort sett blitt godtatt i de kommentarer som hittil har vært offentliggjort, men kritikken mot enkeltheter som manglen på prosessuelle regler, de strenge straffer og den manglende appellrett, har vært hard. En del av enkeltrepublikkene har vedtatt lovutkastet, men ikke den viktigste, RSFSR. Av de siste debattinnlegg ser det forøvrig ut til at mange ønsker at domsmyndigheten i disse saker skal overføres fra borgerforsamlingene til de kameratdomstoler som skal opprettes i leiegårdene.

»Folkeavdelingene« er foreløpig det siste ledd i utviklingen, og opprettes på fabrikker, kollektivbruk, skoler og leiegårder utover landet. Avdelingene skal sammensettes av frivillige, men ledes av en stab bestående av representanter for partiet, de lokale sovjeter, fagforeningene, den kommunistiske ungdomsbevegelse og særskilte folkeavdelingsledere. Deres oppgave skal først og fremst være å beskytte den offentlige orden og å drive opplysningsarbeid blant befolkningen om overholdelse av reglene for det sosialistiske samliv. Det heter at avdelingene i sin virksomhet vesentlig skal benytte seg av advarsler og overtalelser, men en kan også lese om avdelinger som har foretatt husundersøkelser etter hjemmehrenningsapparater og det må sies å være uklart nøyaktig hvilken myndighet de skal ha. Et utkast til »lov om de frivillige folkeavdelingers foreløpige status« er godkjent av regjeringen, men ikke offentliggjort.

Overføringen av domsmyndighet og rettshåndhevende funksjoner til kameratdomstolene, borgerforsamlingene og folkeavdelingene er, som nevnt, sterkt ideologisk betonet. Det er imidlertid liten tvil om at det også i praksis er et visst behov for slike organer — brudd på arbeidsdisiplinen og overtredelse av andre ikke-rettslige normer, samt mindre forgåelser mot straffeloven har vist tegn til å øke og i de overfylte leiegårder hvor det bor opptil 4—5 familier i hver leilighet oppstår det krangel og tvister i et antall som domstolene ikke på noen måte kan makte å ta seg av.

Det er ingen grunn til å tro at de nye samfunnsorganer er opprettet for å uthule de garantier for gjennomføringen av den »sosialistiske legalitet« som er gitt i de nye strafferetts- og straffeprosessprinsipper; det fremgår også bl. a. av den begrensede myndighet organene er tillagt. Men det forhindrer selvsagt ikke at disse samfunnsorganer fra et generelt rettssikkerhetssynspunkt allikevel fortøner seg som meget betenkelige.

K. Erikssen.